

Çalışma Ahlakı Bağlamında Üç Farklı Çalışma Ahlakı ve Muhtemel Çevresel Sonuçları Üzerine

Sefer YAVUZ*

Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü

Özet

Çalışma ahlakı, tutumlara ilişkin bir kavram olup her şeyden önce toplumsal kültürün etkisi altındadır. Dolayısıyla topluma özgü dinsel kültür başta olmak üzere, gelenek-görenekler, ahlak ve toplumdan topluma değişiklik gösteren pek çok normun çalışma ahlakını şekillendirdiği varsayılır. Bu çalışmada birbirinden farklı üç ideal tip üzerinde durulmuştur. Bunlar; iş ve çalışmayı merkeze alarak dengeli bir yaklaşım ortaya koyan “iş yönelimli-çileci çalışma ahlakı”, merkezinde mistik insan tipolojisi bulunan “mistik yönelimli-teslimiyetçi çalışma ahlakı” son olarak daha çok post-modern ve post-endüstriyel toplumlarda ortaya çıkan “kolay kazanç yönelimli-hazcı çalışma ahlakı”dır.. Bu ideal tipler temelinde, üretim, tüketim, tasarruf, zenginlik, ticaret... gibi faktörler ele alınacak, ayrıca her bir ideal tipin muhtemel çevresel tutumları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: çalışma, çalışma ahlakı, ideal tip

Three different work attitudes in the context of work ethics and on the potential environmental consequences

Abstract

Work ethic is a concept that related to attitudes influenced by the social culture firstly. Therefore, especially community-specific religious culture, traditions, morality and many norms vary from society to society are assumed to shape the work ethic.

This study focused on three ideal types as different from each other. These are working inclined-ascetic work ethic that centered work and argued a balanced life; mystic inclined-fatalistic work ethic that located in the center of mystical people typology; finally, easily income inclined-hedonistic work ethic that emerged in post-modern and post-industrial society mostly. Based on these ideal types, it will be deal such factor as production, consumption, savings, wealth, trade... additionally it will be analyzed potential environmental implications of the each ideal types.

Key words: work, work ethic, ideal type

1. Giriş

Sanayi devrimiyle birlikte başlayan, fabrikalaşma, ürünlerin bollaşması ve çeşitlenmesi, hızlı nüfus artışı, yoğun ve yeni formda kentler ve hızlı kentleşme gibi bir takım yeni durumlarla devam eden sürecin insanlığa refah ve mutluluk getireceğine olan inanç kısa zamanda yaygınlaşmıştı. Ancak bir takım sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik problemlerin ve çevre problemlerinin ortaya çıkmasıyla bu inanç sarsılmış, 20.yy'ın ilk çeyreği ile birlikte yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Sanayileşmenin simgesi olan fabrika ve fabrikalaşmanın sonucu yeni bir üretim tarzı -fabrikasyon üretim- yaygınlaşmış, işgücünü temsil eden yeni bir sınıf -işçi sınıfı- ortaya çıkmış, dolayısıyla birey ve onun üretim sürecindeki eylemini/eylemlerini ifade

* Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Umuttepe Yerleşkesi, İzmit / KOCAELİ, TÜRKİYE. E-mail: sefer.yavuz@kocaeli.edu.tr, Telefon: +90 (262) 303 47 01

eden “çalışma faaliyeti” arasındaki ilişki önem kazanmıştır. Sosyal bilimler literatüründe genelde kültürel yapı ve özelde dinsel ile çalışma ahlakı arasındaki ilişkiye dikkat çeken ilk sosyolog Max Weber olmuştur.[1]

Çalışma ahlakı, birey ya da bir toplumun üyelerinin “çalışma” kavramına ilişkin sahip oldukları değerlerin toplamı ile çalışma, üretme, tüketme, tasarruf gibi bir takım kavramlara atfettikleri önemden meydana gelir. Ancak sonuçları itibarıyla değerlendirildiğinde çalışma ahlakı; yani bireyin ya da toplumun çalışma, üretme, tüketme, tasarruf gibi bir takım olgularla ilgili tutumu/tutumları muhtemel çevresel sonuçların da bir habercisidir. Dinsellik başta olmak üzere pek çok kültürel çalışma ahlakı üzerinde önemli etkilere sahiptir.

Bu çalışmada üç farklı ideal tipten meydana gelen bir çalışma ahlakı tipolojisi ele alınmıştır. Bilindiği gibi tipolojiler sosyal bilimlerde ve özellikle de sosyolojide kullanılan sınıflayıcı yapılarıdır. Çeşitli kriterlere dayanarak tipolojiler oluşturulabilir. Tipolojiler en az iki ideal tipten meydana gelmelidir.[2] Çalışmamızda yer alan ideal tipler “iş yönelimli-çileci çalışma ahlakı”, “mistik yönelimli-teslimiyetçi çalışma ahlakı” ve “kolay kazanç yönelimli-hazcı çalışma ahlakı” olarak isimlendirilmiştir.

2. İş Yönelimli-Çileci Çalışma Ahlakı

İş yönelimli-çileci çalışma ahlakının merkezinde “asetizm” ve asetik insan tipi yer alır. Max Weber’in Avrupa toplumlarında ortaya çıkan ekonomik gelişmenin merkezine yerleştirdiği asetik insan tipiyle[3] benzerlikler içermekle birlikte önemli farklılıklara da sahip bir ideal tiptir.

İş yönelimli-çileci çalışma ahlakının çalışma faaliyetine bakışı oldukça özgündür. Çalışmaya asetik anlayışta olduğu gibi ibadet derecesinde bir kutsallık atfettiğini söylemek tartışmaya açık olmakla birlikte, çalışma faaliyeti salt, kendi başına değerlendirilmemekte daha çok çalışmanın sonuçları açısından konuya yaklaşmaktadır. Çalışma faaliyeti ile iç içe değerlendirilen “helal kazanç” bu anlayışta önemli bir yere sahiptir. İş yönelimli-çileci çalışma ahlakı helal kazanç kaynağı olan “çalışma”ya ibadet derecesinde bir kutsallık atfeder. Helal kazancın birçok kriteri arasında en önemlisi “işini hakkıyla yapmak” şeklinde özetlenebilir. “İşini hakkıyla yapmak” deyimini iş yönelimli-çileci çalışma ahlakının anahtar deyimini olarak görülebilir.

İş yönelimli-çileci çalışma ahlakı asetik anlayışta olduğu gibi planlı, programlı ve disiplinli çalışma taraftarıdır. Çünkü hem etkin ve verimli bir çalışma ve onun getireceği başarının hem de helal kazancın ancak kurallar dâhilinde yapılan disiplinli bir çalışma ile mümkün olduğuna inanılır. İşini hakkıyla yapamama dolayısıyla helal kazançtan uzaklaşma ve onun getireceği dinî sorumluluklar iş ve çalışma faaliyetinde plan ve programın yanı sıra zamana verilen değeri de ön plana çıkarmış, iş saatlerine uymayı ve iş süresince yükümlülüklerini tam anlamıyla yerine getirmek için elinden geleni yapmayı teşvik etmiştir. Planlı çalışma ve çalışkan olmak saygınlığı da beraberinde getirir. Çünkü çalışkanlık işini hakkıyla yapmak ve helal kazanç peşinde olmanın göstergelerindedir.

İş yönelimli-çileci çalışma ahlakında dünyevi çalışma ile ibadetler arasında bir denge göze çarpar. Buna göre hiçbir zaman boş durmayan kazanç elde etmek için gerekli girişimlerde bulunan birey aynı zamanda iyi bir kul olmayı da ihmal etmemelidir. Dolayısıyla bu dünyayı

önceleyerek ahireti göz ardı etmek ya da ahireti önceleyerek bu dünyadan uzaklaşmak kabul edilemez. Kazanç hem dünyevi bir kazanım hem de uhrevi bir kazanım ve ödül olarak algılanır.

Asetik anlayışta bireyin faaliyet alanı dünyadır. Birey Tanrı'nın aleti olarak kabul edilir. Dünyadan kaçış yok hatta Tanrı adına dünyayı düzenleme, ehlileştirme, güzelleştirme ve imar vardır.[4] Bundan dolayı asetik, bir taraftan dünyaya sahip çıkarken diğer taraftan da orada vahşi ve zalim ne varsa, dünyevi bir 'iş'le uğraşarak onları ehlileştirmeye çalışmalıdır.[5] Bunları yaparken aynı zamanda arzularını bastırmalı ve kendini kontrol etmelidir. Yaşama zevkini bırakıp çileci (asetik) var oluşu tek kabul edilebilir yaşam biçimi olarak seçmelidir.[6]

İş yönelimli-çileci çalışma ahlakı insanlara yönelik her türlü çalışma ve gayretin ahirette ödüllendirileceğini kabul eder. Nihai hedef ahiret olmakla birlikte, ahiret için bu dünyayı ilgilendiren her türlü eylemi minimize ederek hayatını devam ettirmeyi, başka bir ifadeyle dünyadan mümkün olduğunca kaçmayı kabul etmez, aksine çalışmayı, yatırımı, bilinçli tüketmeyi, bu dünyada her türlü iş ve faaliyeti, tercih eder. Dünyanın kendisi değil ama dünya ilgisi "masiva" olarak kabul edilir. Dolayısıyla iş yönelimli-çileci çalışma ahlakı sahipleri dünyayı görmezlikten gelinecek bir fena âlemi değil, Ülgener'in ifadesiyle "bütün iyi yanları ve kötü yanları ile bütün olumsuzluklarıyla bireyin nefis terbiyesi gibi özel çabaları vasıtasıyla alt edebileceği hasım bir kuvvet,[7] kurtuluşa ermek için bir çilehane[8] olarak kabul ederler.

Böylece mistik tipolojide bulunan dünyaya karşı yoğun ilgisizlik ve dünyadan kaçış, riyazette yerini içinde yaşadığı dünyaya karşı bire bir karşılıklı bir mücadele hatta hesaplaşmaya ve mümkün olduğu kadar dünyayı şekillendirmeye bırakır. Bu bakış açısında, bireyin yaratılıştan getirdiği bir takım ham ve kaba tutum ve davranış kodlarını törpülemek; onları değiştirmek hatta yeniden oluşturmak ve yeni şekillere sokmak vardır.[9]

İş yönelimli-çileci çalışma ahlakı ile mistik yönelimli-teslimiyetçi çalışma ahlakı arasında dünyaya karşı olmada bir birliktelik görülse de iş yönelimli-çileci çalışma ahlakı bu amacı gerçekleştirmek için dünyanın içinde ve mücadele halinde bir hayatı salık verirken, mistik yönelimli-teslimiyetçi çalışma ahlakı daha çok dünya ötesi, bu dünyadan başka bir dünya ile ilgilidir ve adeta dünyadan kaçmak ister.

Diğer taraftan üretim-tüketim dengesiyle ilgili olarak ne mistik yönelimli-çileci çalışma ahlakında olduğu gibi "tüketeceğin kadar üret"; ne de kolay kazanç yönelimli-hazcı çalışma ahlakındaki gibi "ne kadar üretirsen o kadar tüket hatta daha fazlasını tüket" anlayışından uzak, "ne kadar üretirsen üret ama ihtiyacın kadar tüket" anlayışını benimser. Bundan dolayı kişinin ne kadar zenginleşirse zenginleşsin orta halli, mütevazı bir yaşam sürmesi gerektiğine inanılır. Bu şekilde çalışma ile dolu mütevazı bir hayat tasavvuru, tatil ve boş zaman anlayışını da aynı doğrultuda yorumlayarak ihtiyaç olmadığı halde yapılan tatil ile geçirilen boş zamanı israf ve tembellik olarak değerlendirmiş ve tasvip etmemiştir.

3. Mistik Yönelimli-Teslimiyetçi Çalışma Ahlakı

Mistik yönelimli-teslimiyetçi çalışma ahlakının merkezinde mistik insan tipolojisi vardır. Mistisizm veya yoğun dindarlık ile ekonomik faaliyet karşılıklı olarak birbiriyle uyumsuz eğilimleri ifade ediyor görünür.[10] Mistisizm bütün büyük dinlerde, dinin şekilci, kuru ve kuralcı yönlerinin fazla hassas dinî yapıdaki insanların din ve Tanrı anlayışını ve duygularını

tatminde yetersiz kalması sebebiyle zamanla oluşup gelişen bir akımdır. İslam’da bu anlamda oluşmuş dinî akımın genel adı tasavvuftur.[11]

Kültürümüzde tasavvufî hayat başka bir ifadeyle seyr-u süluk için uygulanan usullerin başında fakr, riyazet ve zühd; yani dervişin dünyaya bakışı, derviş-dünya münasebetleri, dervişin, insan-dünya-Allah üçlüsündeki durumu gelir. Tasavvuf ehline göre insanın dünya sevgisi ve masiva ile iç içe olan, başka şeyleri seven kalbini Allah’ı sevebilecek duruma getirmesi için onu temizlemesi, gerekir. Çünkü Allah insanda iki kalp yaratmamıştır. Bu durumda yapılacak şey dünya ile ilişkileri en aza indirmektir. Ancak belirtmek gerekir ki, hiçbir sufi hayat boyu dünya işleri ile ilgilenmemeyi tavsiye etmemiştir. Ancak özellikle cezbe ve telkin yolunda kabiliyeti yeterli olan herkese kapılarını açtıktan sonra çok rağbet görmüş, bu rağbetin bir sonucu olarak tabana yayıldıkça kontemplatif-mistik bir havaya bürünerek ölçü eksikliğine uğramış; giyim kuşam yönüyle görünüşte bir taklide ve tüketime yatkın bir yaşama felsefesiyle de içte bir bozulmaya sebep olmuş,[12] fakr, zühd, riyazet ve teslimiyet gibi esaslar özünü kaybetmiştir.[13]

Zihniyetinin derinliklerinde tasavvufun aslından uzaklaşmış çeşitli anlayışlarının yer aldığı, bu ideal tipin genel karakteristiği ilgisizlik, sindirilmiş alçak gönüllülük, en aza indirilmiş eylem, dünyada varla yok arası bir yer alış, kendini dünyaya ve dünyadaki eylemine karşı sınamak şeklinde özetlenebilir.[14] Mistik, düşünce/tefekür yoluyla kutsal varlıktan bir parça olmak ister. Amacı bir oluş halidir, eylem değil; asezizmde olduğu gibi birey ilahi gücün “aleti” değil, “kabı”dır. Dolayısıyla mistiğe göre bu dünyada sergilenen eylem, öbür dünyaya ait iman halini tehdit edeceğinden kaçınılmalıdır.[15]

Bu çerçevede şekillenen dünyaya karşı mistik tavır, genel çizgileriyle, dünyayı maddi varlığıyla bir bütün olarak, toptan ret ve inkâr eder. Çünkü ona göre kurtuluş, maddenin ve maddi varlığın dışında ve ötesindedir. Mistik için ailevi ilişkilerden servet, para ve mülkiyet edinmeye, yakın ve uzak çevreden, politik ve ekonomik her türlü çıkar ve ihtiraslara kadar, özetle, Tanrı dışındaki her şey, “masiva”dır. Masiva ifadesi bir taraftan küçümseme, önemsiz görme, diğer taraftan da kurtuluşun karşıtı ve kurtuluş için bir engel veya ayak bağı anlamlarını yansıtır. Dünyayı ve içindekileri bu şekilde gören mistiğin, dünya ile yüz yüze mücadeleyi tamamen gereksiz görüp bu doğrultuda dünyadan mutlak bir kaçış içerisinde ve içine kapanık, tabir caizse kendi kabuğuna çekilmiş biri gibi yaşaması şaşırtıcı değildir.[16] Asetik de dünyaya karşıdır ancak dünyaya karşı bir kaçış içerisinde değil, aksine mücadeleyi benimsemiştir.[17],

Bir taraftan dünyadan kaçış halini benimseyen mistik diğer taraftan dünya içerisinde yaşama zorunluluğunun da bilincindedir.[18] Bu nedenle yegâne kurtuluş ve selamet yolu olarak kabul ettiği pasif teslimiyeti gerçekleştirmek için, dünyayı iyilikleri ve kötülükleriyle olduğu gibi kabul eder. Diğer taraftan her şeyin üstünde yetkin bir güç ve kudret sahibi olduğu için Tanrının, her eyleminin yerinde ve doğru, aynı zamanda yapılabileceğin en iyisi olduğu konusunda hiç şüphe duymaz. Böyle olunca iş bulmadan çalışma, maddi başarı, zenginlik gibi konulara, evlilikten hastalıklara hemen hemen her türlü konuda tam bir kaderci ve teslimiyetçi yaklaşım sergiler. Geçinmek ve kazanç için ekstra bir faaliyette bulunmaz; çünkü Allah’ın herkesin rızkını vereceğine inanır; her şeyin kadere göre gerçekleşeceğini kabul ettiğinden kendi hayatını şekillendirmek için çok fazla bir gayret ve çaba göstermeyi gereksiz görür; maddi-manevi her türlü sıkıntı ve probleminde başvurduğu önemli çözüm yolu duadır, Bu anlamda kendince değerli gördüğü kimselerin dualarına da büyük önem verir.

Kendisi ve kendi gibilerin irade ve eylemlerinin bir değeri olmadığını kabul ettiği için olsa gerek hiçbir şekilde olayları ve olguları sorgulama yoluna gitmez. Çünkü ona göre kulun yapması gereken veya yapabileceği en iyi şey, içe dönük bir huzur ve murakabe halinde, olup biteni - müdahale etmeden- sadece seyretmektir.[19] Kurtuluşun yolu fiil ve hareketten değil, Hak’la bir olmanın huzur ve güveninden geçer. Önemli olan fiil ve aksiyon değil, onu tamamıyla gereksiz kılacak bir huzura sahip olmaktır. Dünya ile mücadeleyi bile lüzumsuz sayan bu içe kapanma tam ve mutlak olarak dünyadan kaçıştır.[20]

Mistik insanın genel karakteristiği olan ilgisizlik, kazanç ve zenginlik konusunda da etkisini gösterir. Ona göre zenginliğin kaynağı Allah’tır, insan ne kadar çalışırsa çalışsın eğer Allah zengin olmasını istemezse kişi zengin olamaz. Dolayısıyla zenginlik için asıl önemli olan dine sıkı sıkı sarılıp her türlü iş ve ticarete Tanrı’nın memnuniyetini gözetmektir. Zenginlik gibi fakirlik de kişinin çabalarının ötesinde mutlak kudret sahibi Tanrının iradesine bağlıdır.

Bol ve konforlu bir yaşam amacıyla çalışıp çırpınmaktan, acele etmekten ve telaştan da hoşlanmaz, izleyeceği yolu belirlemede gelenek ve göreneklere bağlı, dışarıya kapalı, Ülgener’in deyişiyle, “işinde ve hesabında götürü” bir insan karakteri çizer. Çünkü “götürü hesap” mistiğe göre ahlaki bakımdan kanaatkârlığın ve tok gönüllülüğün bir işaretidir. Tam tersi olan ince hesaplar yapan, kılı kırk yaran bir insan tiplmesi ahlaki açıdan hiçbir zaman ideal insanın özellikleri arasında görülmemiş, aksine hesap ve sayı işlerini Ülgener’in ifadesiyle “hafif tarafından alıvermek” en doğru tavır olarak itibar görmüştür.[21]

4. Kolay Kazanç Yönelimli-Hazcı Çalışma Ahlakı

Kolay kazanç yönelimli-hazcı çalışma ahlakının merkezinde “hedonizm” ve hedonist insan tipi yer alır. Özellikle post-modern veya post-endüstriyel toplumlarda ortaya çıkan para, haz ve dünya merkezli düşünen, hedonist[22] ve narsist özelliklerin ağırlık kazandığı bir tiptir. Bu ideal tipte insan güdülerinin yeri büyüktür. Narsistik tavır içerisindeki bir insan için sadece bir gerçeklik vardır, o da sahip olduğu düşünce süreci, duyguları ve ihtiyaçlarıdır. Dünyaya geldiği zaman tecrübe edebileceği tek gerçeklik kendi vücudu, psikolojik ihtiyaçları, sıcaklık ve şefkat gereksinimidir. Dışarıdaki dünya, gerçekçi ve nesnel bir kimse veya bir şey gibi değil, sadece onun ihtiyaçlarını tatmin etmeye yarayan sıcaklık veya yiyecek gibi şeyler için vardır.[23] İnsanın psikolojik ve güdysel dünyası kaynaklı bu durum çağdaş tüketim toplumu içerisinde kendine daha fazla yer bulmuştur.[24] Çünkü bireyin çevresinde olup biten hızlı değişim bir taraftan kaçınılmaz olarak maddi kültür unsurlarında bir değişmeyi beraberinde getirirken diğer taraftan da post-modern insanın zihin yapısında, hayata, eşyaya, çalışmaya, paraya, tüketime, üretime[25] ve tabi ki çevreye bakışında önemli değişimlere neden olmuştur.

Bu kültürel dönüşüm anlık tatmin arayışlarını güdüleyerek bireylerde toplumsal bağları ve sorumluluk duygusunu zayıflatmıştır. Her şeyi kendi bireysel yararı açısından değerlendiren, kendi benliğine tutkun (narsist) ve bencil bir kişilik tipi ortaya çıkmıştır. Mutlak doğru ve mutlak yanlış diye bir şeyin varlığını kabul etmeyen bu anlayışa göre bireyin arzularında sınır yoktur, suçluluk duygusu duymazlar, her şeye açıktırlar.[26] İnsanın doğasında mevcut olan “akıl” ve “yaratıcılık” gibi yetenekler, geçmişten farklı olarak, post-endüstriyel çağın ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlanmıştır. Önceki dönemin aksine vurgu artık akla değil, yaratıcılığa, çok çalışmaya değil boş zaman etkinliklerine yapılmaya başlanmıştır.[27] Birey az çalışarak hatta

çalışmadan çok kazanç elde edebileceği iş ve mesleklere yönelmiştir. Kazanç öncelikli olmakla birlikte prestij ve itibar da kazandıran iş ve meslekler tercih edilmiştir. Çalışma sadece para kazanmak ve yaşamak için daha da önemlisi lüks yaşamak için yapılan bir zorunluluk olarak görülür.[28] Yeteri kadar zenginliğe ulaşıncaya bu zorunluluk ortadan kalkacağından çalışmasına da gerek kalmayacaktır.

Hedonist insan yarınla ilgilenmeyi anlamsız bulur, yarın kaygısı taşımaz, dolayısıyla kazancını hesapsızca tüketir. Bu sebepten tipolojinin önemli karakteristiklerinden biri de aşırı tüketimdir, insan ne kadar zenginleşirse o kadar tüketmeli ve lüks yaşamalıdır. Sadece yarınla ilgilenmeyi ve bu konuda planlar yapmayı değil; aynı zamanda geçmişle ilgilenmeyi de anlamsız bulur. Hayatın keyfini çıkararak içinde bulunduğu anı yaşamayı benimser. Hayatı içinden geldiği gibi yaşama fikri, aşkın normlar konusundaki esnek tutumu ve anı yaşama anlayışı, cinselliğe yaklaşımını da şekillendirmiştir. Cinsel konularda son derece esnekler, duygularını ön plana çıkartır, “kendin ol” tutumunu benimserler arzularında sınır yoktur, suçluluk duymazlar. Toplumsal meselelerle ve siyasetle ilgilenmeyen, kendi kişisel yolunu izleyen, gerçek arayışı ve iddiasında bulunmayan bir kişiliktir. Ona göre mutlak doğru ya da mutlak yanlış diye bir şey olmadığı gibi bunlarla ilgilenmek de gereksizdir. Sürekli, kalıcı planlar yerine geçici olanı tercih eder ve tek bir referans noktasında sahip değildir. Kendisi dışındakileri umursamaz, kendi çıkarlarını her türlü toplumsal çıkarın önüne koyarlar.

Boş zaman olgusuna daha fazla vurgu yaparak çalışmayı ikinci hatta üçüncü sıraya atar. İşinde ve mesleğinde kurnazlıkla ya da emek sarf etmeksizin bir takım statü ve makamlar elde etmek itibar ve saygı hatta övünç kaynağı iken; çok çalışmak ise bir küçümsenme ve itibarsızlık kaynağıdır. Dolayısıyla bir hedoniste göre hayatta kişisel ilişkiler ve şans, başarı için çalışmaktan daha önemlidir. Örneğin çalışmaksızın maaş almak, yüklü bir mirasa konmak ya da şans oyunlarında büyük ikramiyeyi tutturmak gibi.

Tamamen para ve ücrete odaklı bu anlayış çalışma hayatında her şeyi paraya göre planlamayı beraberinde getirerek, iyi bir ücreti iyi bir kariyere tercih etme eğilimini doğurmuş, böylece hedonist için yaptığı iş değil, o iş sonucu aldığı ücret önem kazanmıştır. İş ve meslek tercihinde, sahip olduğu işte daha iyi bir konuma yükselme konusunda, daha fazla maaş almak ya da daha fazla kâr elde etmek gibi konularda bireyi yönlendirmiştir. Paraya verilen değer, paranın harcanması ile ilgili tipik bir kültür oluşmasını da beraberinde getirecek ve artık nasıl harcamalı, nasıl eğlenmeli tarzındaki anlayışlar ön plana çıkacaktır. Anlık tatmin arayışlarının ön plana çıkmasıyla “şimdi yaşa sonra öde” felsefesi güçlenmiştir. İç dünyasına hâkim olan sürekli boşluk, bu boşluğu doldurmanın en iyi yolarından birinin de tüketim olduğu anlayışı aşırı tüketimi körüklemektedir. Sınır tanımayan bu tüketim anlayışı hedonistin zamanı algılama, ona değer verme ve onu kullanmasında da ortaya çıkar. Daha çok tatil ve boş zamana yapılan vurguyla dışarıya yansıyan zaman tüketimi bu yeni hedonist/narsist çalışma ahlakının en önemli özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle post-endüstriyel dönüşüm sürecini yaşayan ülkelerde, daha fazla boş zaman taleplerinin ön plana çıkmaya başlaması bunun tipik bir örneğidir.[29]

Sonuç

Sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olan ekonomik ilişkiler her insanın bir şekilde ilgili olduğu ve

kaçınması mümkün olmayan eylem alanlarındandır.[30] Çünkü insan, hayatının devamı için pek çok şeye ihtiyaç duyar. Bu zorunlu ihtiyaçların zaman içerisinde şekli ve öncelik sırası değişebilse de zorunlulukları hiçbir zaman ortadan kalkmamıştır. Bundan dolayı çalışmak, üretmek ve tüketmek, hem insan olmanın varlık-temeline ait olması nedeniyle özel bir eylem[31]; hem de insanlığın ortak eylemlerindedir.[32] Ancak bireylerin ve toplumların bu eyleme birbirinden çok farklı biçim ve formlarda yaklaştığı bir gerçektir. Çalışmamızda bu farklılıklar üç farklı ideal tip çerçevesinde ele alınmıştır.

İş yönelimli-çileci çalışma ahlakı “ne kadar üretirsen üret ama ihtiyacın kadar tüket” anlayışını benimser. Bunun bir sonucu olarak kişinin ne kadar zenginleşirse zenginleşsin orta halli, mütevazı bir yaşam sürmesi gerektiğine inanılır. Aynı zamanda bu anlayış aşırı, hesapsız ve plansız her türlü tüketimi olumsuzladığından böyle bir tüketim anlayışının yol açtığı pek çok çevre problemini de engelleyecektir. Diğer taraftan bu ideal tipte dinselilik önemli bir yere sahiptir. Örneğin “helal kazanç” ve helal kazanç kaynağı olan “çalışma” ön plandadır. Çalışmanın helal kazanç kaynağı olması ise en başta işini hakkıyla yapmaktan geçer. Helal kazanç dinseliliğe, İslam’a gönderme yapar, “helal” olanı ve olmayanı “din” belirleyeceğinden, dolaylı da olsa çevre bilincinin oluşması ve şekillenmesinde de “din” belirleyici olacaktır. Helal kazançla yakından ilişkili olan “İşini hakkıyla yapmak” deyimini iş yönelimli-çileci çalışma ahlakının anahtar deyimini olarak görülebilir.

İçeriğini dinin belirlediği bir başka prensip din-dünya dengesidir. İş yönelimli-çileci çalışma ahlakında dünyevi çalışma ile ibadetler arasında denge vardır. İnsanların yararına her türlü çalışma ve gayretin ahirette ödüllendirileceği kanaati hâkim olmakla birlikte, bu dünyayı önceleyerek ahireti göz ardı etmek ya da ahireti önceleyerek bu dünyadan uzaklaşmak kabul edilmez. İçinde yaşadığı dünyaya karşı bire bir karşılıklı bir mücadele hatta hesaplaşmayı ve mümkün olduğu kadar dünyayı şekillendirmeyi benimser. Dolayısıyla çalışmayı, yatırımı, bilinçli tüketmeyi, bu dünyada her türlü iş ve faaliyeti, tercih etmekle birlikte nihai amaç ve hedefin bunlar olmadığı anlayışı onun insan-doğa hatta insan-eşya ilişkisini belirler. Başka ifadeyle, sadece diğer insanlar, hayvanlar ve bitkiler gibi canlılar âlemini değil; aynı zamanda cansız varlıkları da kapsayan çok daha geniş bir varlık âlemine karşı tavrını şekillendirecektir.

Mistik yönelimli-teslimiyetçi çalışma ahlakında “tüketeceğin kadar üret” anlayışı hakimdir, fazlası gereksiz görülür. Kültürümüzde daha çok tasavvuf geleneği içinde yer bulur. Mistik, düşünce/tefekkür yoluyla kutsal varlıktan bir parça olmak ister. Bu, her şeyden önce kurtuluşun maddenin ve maddi varlığın dışında ve ötesinde olduğu anlayışını hâkim kılmıştır. Bundan dolayı Tanrı dışındaki her şeyi –bütün canlı ve cansız varlıkları, doğayı, çevreyi- “masiva” olarak görür ve bu dünyada sergilenen eylemin, öbür dünyaya ait iman halini tehlikeye düşüreceği inancıyla dünya ile ilişkileri en aza indirmeyi hedefler. Masiva ifadesi bir taraftan küçümseme, önemsiz görme, diğer taraftan da kurtuluşun karşıtı ve kurtuluş için bir engel veya ayak bağı anlamlarını yansıtır. Ailevi ilişkilerden servet, para ve mülkiyet edinmeye, yakın ve uzak çevreden, politik ve ekonomik her türlü çıkar ve ihtiraslara kadar dünyayı maddi varlığıyla bir bütün olarak, toptan ret ve inkâr eğilimindedir. İlgisizlik, sindirilmiş alçak gönüllülük, en aza indirilmiş eylem, dünyada varla yok arası bir yer alışı genel karakteristiktir. Böyle olunca insan-insan, insan-doğa ve insan-eşya ilişkisine kadar hemen hemen her konuda tam bir kaderci ve teslimiyetçi yaklaşım sergiler. Geçinmek ve kazanç için ekstra bir faaliyette bulunmaz; çünkü Allah’ın herkesin rızkını vereceğine inanır; her şeyin kadere göre gerçekleşeceğini kabul ettiğinden kendi hayatını

şekillendirmek için çok fazla bir gayret ve çaba göstermeyi gereksiz görür; maddi-manevi her türlü sıkıntı ve probleminde başvurduğu önemli çözüm yolu duadır.

Bol ve konforlu bir yaşam amacıyla çalışıp çırpınmaktan, acele etmekten ve telaştan da hoşlanmaz, izleyeceği yolu belirlemede gelenek ve göreneklere bağlı, dışarıya kapalıdır. İş yönelimli-çileci çalışma ahlakında olduğu gibi mistik yönelimli-teslimiyetçi çalışma ahlakında da dinsellik hâkim olmakla birlikte aynı yönde etki gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Mistiğin dünyaya karşı ilgisiz tavrı ve kaderci yaklaşımı pek çok konuda olduğu gibi çevre meselelerinde de kendini gösterir. Ona göre çevre ve çevre içerisinde yer alan her şey masivadır. Dolayısıyla çevre de dâhil Tanrı dışındaki diğer bütün şeyler önemsiz, değersiz, gereksiz hatta kurtuluş için bir engel ve ayak bağı kabul edilir. Bu nedenle mistik için çevre, üzerinde durulması gereken bir problem alanı bile değildir. Orada olup bitenler kaderin bir cilvesi olarak algılanır, müdahale edilmemelidir, edilmez. Diğer dünyevi konularda olduğu gibi çevre ile ilgili konularda da aktif eylem ve sorumluluk duygusu içinde değildir.

Kolay kazanç yönelimli hazcı çalışma ahlakının anahtar deyimi “ne kadar üretirsen o kadar tüket hatta daha fazlasını tüket” anlayışıdır. Para ve haz merkezli bir dünya tasavvuru vardır. Gelecek kaygısı taşımadığından kazancını hesapsızca tüketir, dolayısıyla önemli karakteristiklerinden biri de aşırı tüketimdir. İnsanın psikolojik ve güdüsel dünyası kaynaklı bu eğilim çağdaş tüketim toplumu içerisinde kendine daha fazla yer bulmuştur. Ne kadar zenginleşirse o kadar lüks yaşam anlayışı hâkimdir. Anlık tatmin arayışlarını güdüleyerek bireylerde toplumsal bağları ve sorumluluk duygusunu zayıflatır. Çok çalışmaya değil boş zaman etkinliklerine vurgu yapılıır. Hatta çalışmak bir küçümsenme ve itibarsızlık kaynağıdır. Her şeyi kendi bireysel yararı açısından değerlendiren ego-santrik bakış açısı hâkimdir. Mutlak doğru ve mutlak yanlış diye bir şeyin varlığını kabul etmez hatta bunlarla ilgilenmeyi dahi gereksiz görür. Az çalışarak çok kazanç elde edebileceği iş ve mesleklere yönelir. İçinden geldiği gibi yaşama taraftarıdır. Din ve dinsellik bu anlayış içerisinde neredeyse hiç yer bulamaz. Dini normlar da dâhil bütün aşkın normlar konusundaki esnek ve rahat tutumu ve anı yaşama anlayışı, hedonist yaşam tarzının cinsellik anlayışını da şekillendirmiştir. Cinsel konularda son derece esnek bir tutum sergilerler. Ona göre insanın arzularında sınır yoktur, suçluluk duymaz, duygularını ön plana çıkartarak “kendin ol” tutumunu benimserler. Aşkın normlar, geleneksel bağlılık, topluluk kuralları konularındaki esneklik, ve belirsizlik siyasetle ilgilenmeyen, kendi bireysel yolunu izleyen, gerçek arayışı ve iddiasında bulunmayan bir kişilik ortaya çıkarmıştır. Sürekli, kalıcı planlar yerine geçici olanı tercih eder. Daima kendi yaşamıyla ilgili olmak ve kendini düşünmek; insanların kendileri dışındakileri umursamadıkları giderek artan bir biçimde kendi çıkarlarını her türlü toplumsal çıkarın önüne koydukları bir anlayışı doğurmuştur.

Diğer çalışma ahlakında farklı yönlerde etki gösterse de dinsellik ve dini normların varlığı tartışılmaz iken; kolay kazanç yönelimli-hazcı çalışma tutumunda dinsellik de dâhil hiçbir aşkın normun kabul edilmeyişi insan-doğa ilişkilerini ve çevreye bakışı şekillendiren faktörlerin başında gelir. Hesapsızca, sadece kendi istek ve arzuları doğrultusunda bir tüketimin olumsuz çevresel sonuçlar doğuracağı aşikârdır. Diğer taraftan gelecek kaygısı olmaksızın ânı yaşama anlayışı doğal kaynakların yok oluşu ve bunu engelleme, geri dönüşüm gibi pek çok konuda yapılacak plan ve programları da anlamsızlaştıracak ve bu kaynakların –tabir caizse- katledilmesine yol açabilecektir.

Dipnotlar

- [1]Ritzer, George, Stepnisky Jeffery. Sosyoloji Kuramları, Çeviri. Himmet Hülür, Ankara: deki Yayınları;, 2014, s. 146., Weber, Max. Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Çeviri. Zeynep Gürata, Ankara: Ayraç Yayınları; 1999.
- [2]Yavuz. Sefer. Toplum Tipolojileri Bakımından İbn Haldun ve Farabi. Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu, 1-3 Kasım 2013 Çorum, Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları; 2015 s 401-410. Yavuz, Sefer. Tipolojik Yaklaşım ve İbn Haldun ile Farabi'nin Toplum Görüşleri Üzerine. Dini Araştırmalar 2014: 44; 95-120.
- [3]Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ünal, Aylin. Çalışma Ahlakı Kavramına Kültürel bir Bakış ve Türkiye'de Çalışma Ahlakı. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 2011: 44; 131.
- [4]Aydın, Mustafa. Dinin Dünyevileşmesi Sorunu ve Protestanlık. Bilgi ve Hikmet 1993; Bahar: 44-45.
- [5]Weber, Max. Sosyoloji Yazıları, Çeviri, Taha Parla, İstanbul: İletişim Yayınları; 1998, s. 415.
- [6]Bozkurt, Veysel. Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği. 1. Baskı Bursa: AlestaYayınları; 2000, s. 5.
- [7]Ülgener, Sabri. Dünyü ve Bugünü İle Zihniyet ve Din-İslâm Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı. İstanbul: Der Yayınları; 1981,s 33-34.
- [8]Bozkurt, a.g.e. s. 82.
- [9]Ülgener, a.g.e., s. 39.
- [10]Bodur, Hüsnü Ezber. Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinî Rolü; Kapitalizmin Ruhu ile Protestan Ahlakı Arasındaki İlişki. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi 1990; 9: 80-108.
- [11]Akpınar, Turgut. Türk Tarihinde İslamiyet. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları; 1994, s. 84-85.
- [12]Ülgener. a.g.e. s. 96
- [13]. Kara, Mustafa. Tasavufi Düşünce de İnsan-Dünya Münasebetleri ve Zihniyetimiz. Dünyeden Bugüne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu. 16-17 Haziran 1990, Bursa: Ensar Vakfı Bursa Bölge Başkanlığı Yayınları; 1990; s 158-164.
- [14]Ülgener, Sabri. Zihniyet Aydınlar ve İzmler. Ankara: Mayaş Yayınları; 1983, s. 50.
- [15]Weber, a.g.e., s. 415.
- [16]Ülgener, Sabri. İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası. İstanbul: Der Yayınları, s. 32-34.
- [17]Ayengin, Tevhit. Çalışmanın Dinî Temelleri: Kalvinizm ve İslam Örneği. İslami Araştırmalar 2005; 4: 463-472.
- [18]Aydın, a.g.e., s. 44-45.
- [19]Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası s. 33-34.
- [20]Ayengin, a.g.e., s. 463-472.
- [21]Ülgener, a.g.e., s. 204, 206.
- [22]Hedonist; kendini tatmin için haz ve duygulara hitap eden zevki benimseyen kimse... Ayrıntılı bilgi için bakınız; Shalom H. Schwartz & Sipke Huismans. Value Priorities and Religiosity in Four Western Religious. Social Psychology Quarterly 1995; 2: 88-107.
- [23]Fromm, Erich. The Sane Society. London: Routledge&Kegan Paul Ltd; 1963, s. 30-35.
- [24]Uyguç, Nermin. Cinsiyet, Bireysel Değerler ve Meslek Seçimi. D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi 2003; 1: 93-103.
- [25]Bozkurt, a.g.e., s. 64.

- [26]Kula, Naci. Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi. Edötör Hayati Hökelekli. İstanbul: Dem Yayınları; 2006, s. 23.
- [27]Bozkurt, a.g.e., s, 63-64.
- [28]Gelir düzeyi ve hedonist değerler arasında pozitif ilişki gösteren çalışma için bakınız: Uyguç, a.g.e., s. 93-103.
- [29]Bozkurt, a.g.e., s. 104-176.
- [30]Ayengin. a.g.e., s. 463-472.
- [31]Mengüşoğlu, a.g.e., s. 204.
- [32]Ayengin., a.g.e., s. 463-472.

Kaynakça

- Akpınar, Turgut. Türk Tarihinde İslamiyet. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları; 1994.
- Aydın, Mustafa. Dinin Dünyevileşmesi Sorunu ve Protestanlık. Bilgi ve Hikmet 1993; Bahar: 44-45.
- Ayengin, Tevhit. Çalışmanın Dinî Temelleri: Kalvinizm ve İslam Örneği. İslami Araştırmalar 2005; 4: 463-472.
- Bodur, Hüsnü Ezber. Modern Kapitalizmin Doğmasında Dinî Rolü; Kapitalizmin Ruhü ile Protestan Ahlakı Arasındaki İlişki. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi 1990; 9: 80-108.
- Bozkurt, Veysel. Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği. 1. Baskı Bursa: AlestaYayınları; 2000.
- Fromm, Erich. The Sane Society. London: Routledge&Kegan Paul Ltd; 1963.
- Kara, Mustafa. Tasavufi Düşüncede İnsan-Dünya Münasebetleri ve Zihniyetimiz. Dünden Bugüne İslam Dünyasında Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu. 16-17 Haziran 1990, Bursa: Ensar Vakfı Bursa Bölge Başkanlığı Yayınları; 1990; s 158-164.
- Kula, Naci. Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi. Edötör Hayati Hökelekli. İstanbul: Dem Yayınları; 2006.
- Ritzer, George, Stepnisky Jeffery. Sosyoloji Kuramları, Çeviri. Himmet Hülür, Ankara: deki Yayınları; 2014, s. 146., Weber, Max. Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü, Çeviri. Zeynep Gürata, Ankara: Ayraç Yayınları; 1999.
- Shalom H. Schwartz & Sipke Huismans. Value Priorities and Religiosity in Four Western Religious. Social Psychology Quarterly 1995; 2: 88-107.
- Ülgener, Sabri. Dünü ve Bugünü İle Zihniyet ve Din-İslâm Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı. İstanbul: Der Yayınları; 1981.
- Ülgener, Sabri. İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası. İstanbul: Der Yayınları.
- Ülgener, Sabri. Zihniyet Aydınlar ve İzmler. Ankara: Mayaş Yayınları; 1983.
- Ünal, Aylin. Çalışma Ahlakı Kavramına Kültürel bir Bakış ve Türkiye’de Çalışma Ahlakı. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 2011: 44; 125-145.
- Uyguç, Nermin. Cinsiyet, Bireysel Değerler ve Meslek Seçimi. D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi 2003; 1: 93-103.
- Weber, Max. Sosyoloji Yazıları, Çeviri, Taha Parla, İstanbul: İletişim Yayınları; 1998.
- Yavuz, Sefer. Tipolojik Yaklaşım ve İbn Haldun ile Farabi’nin Toplum Görüşleri Üzerine. Dini Araştırmalar 2014: 44; 95-120.
- Yavuz. Sefer. Toplum Tipolojileri Bakımından İbn Haldun ve Farabi. Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu, 1-3 Kasım 2013 Çorum, Ankara: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları; 2015 s 401-410.